

İSLAM ƏLYAZMA SƏNƏTİNDƏ HİLYƏYİ-ŞƏRİF

Səbinə NEMƏTZADƏ,

İlahiyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,

nematzadesabina@yahoo.com

AÇAR SÖZLƏR: *İslam, mədəniyyət, əlyazma, Hilyə, sənət.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Ислам, культура, рукопись, Хилья, искусство.*

KEY WORDS: *Islam, culture, manuscript, Hilya, art.*

İslam mədəniyyətində əlyazmalarla bağlı sənətlər məhz müqəddəs Quranın, dini mətnlərin, hilyələrin, qitələrin, dini lövhələrin bədii tərtibatı zəminində inkişaf etmiş, formalaşmış, dünya mədəniyyətinə şah əsərləri qazandırmışlar.

Uzun müddət bir yandan Quranın imla qaydalarına riayət edərək düzgün oxunması üçün əmək sərf edilmiş, digər tərəfdən əlyazma sənətkarları – xəttatlar xəttin gözəlləşməsi üçün hünər göstərmiş, İslam kalliqrafiyasının misilsiz nümunələrini, İslamın maddi mədəniyyət incilərini miras qoymuşlar [1, s.43-44].

Xətt sənətində Qurani-Kərimdən sonra ən çox işlənən sahə Həzrət Məhəmmədin (s) adı və hədisləri ətrafında meydana gəlmişdir. Hədis kitabları arasında təhsil və təsbit məqsədilə yalnız oxunaqlılıqna diqqət edilənlərlə yanaşı, peyğəmbər sözünə layiq, gözəl xətlərə bürünmüş, sənət dəyəri daşıyan bir çox kitab və məcmuə də vardır [2, s.89].

Türk-İslam xətt sənətinin tətbiq sahələrindən biri də “Hilyəyi-Şərif”dir. Hilyə – Peyğəmbərin (s) fiziki xüsusiyyətlərini izah edən ədəbi əsərlər və eyni mövzuda hüsnxətlə yazılmış lövhələr üçün istifadə olunan termindir.

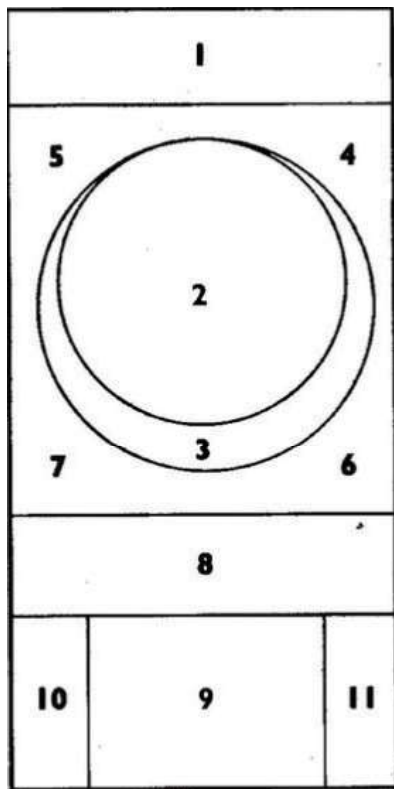
Lügətdə “bəzək, zinət, boyunbağı” kimi mənaları ifadə edən “hilyə” məcazi mənada “yaradılış, surət və gözəl vəsflər (sifətlər, xüsusiyyətlər)” deməkdir. Səhabələr Məhəmməd peyğəmbərin (s) vəsflərini öz elm və idrakları nisbətində təsbit etməyə çalışmış, bu da hilyə mövzusunda fərqli rəvayətlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur [3, s. 44].

“Həzrət Əli Məhəmməd peyğəmbəri belə təsvir edərdi: Peyğəmbər əfəndimizin boyu nə çox uca, nə də çox bəstə idi; o, qövmünün orta boylusu idi. Saçları nə qıvrım, nə də dümdüz idi; yüngülcə dalğalı idi. Üzü – xəfif dəyirmi və dolu idi. Üzünün rəngi çəhrayı-ağ, gözləri qara, kirpikləri sıx və uzun, sümükləri, oynaqları və çiyin başları iri idi. Bədəni tüksüz idi, yalnız sinəsindən göbəyinə doğru enən incə bir tük zolağı vardı. Əl və ayaq barmaqları qalın idi. Gedərkən əyri və kələ-kötür bir yerdə gedirmiş kimi ayaqlarını sürtmədən sərtcə qaldırır və addımlarını uzun atırdı. Kiməsə baxanda yalnız başını çevirərək deyil, bütün vücudu ilə o tərəfə yönəlirdi. İki kürək sümüyü arasında peyğəmbərlər zəncirinin son halqası olduğunu göstərən peyğəmbərlik möhürü vardı. İnsanların ən comərdi, ən doğru sözlüsü, ən yumşaq xasiyyətli və ən dostcanlısı idi... Əfəndimizi tərifləmək istəyən kimsə, “Mən ondan əvvəl və sonra tayı-

bərabərini, bənzərini görmədim” deyərdi. Allahın səlat və salamı onun üzərinə olsun!” [4, s.48].

Hilyələr lövhələr arasında şərəfli mövqedədir. Həzrət Məhəmmədin (s) vəsfləri, xüsusiyyətləri ilə əlaqədar mötəbər siyər kitablarından alınan ən səhih rəvayətlərdən biri ilk dəfə olaraq XVII əsrin sonlarında Hafiz Osman tərəfindən müəyyən şəkil verilərək divara asılmaq üçün lövhə şəklində yazılmışdır. Bu tərtibdə süls (bəsmələ üçün bəzən mühəqqəq) və nəsx xətləri seçilmişdir.

XVIII əsrin sonlarında Yəsari Mehmed Esad Əfəndi hilyə lövhələrini təliq xətti ilə yazmağa başlamışdır. Ondan sonra bu tərz davam etmişdir. Fərqli rəvayətlərə görə, hilyələrdə bir neçə mətndən istifadə olunmuşdur. Lakin ən geniş yayılan Həzrət Əlinin rəvayətidir [5, s.40].

Hilyə lövhəsi aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

1) Baş məqam. Buraya mütləq bəsmələ yazılır.
2) Göbək. Hilyə mətninin böyük hissəsi buraya sığdırılır. Dairəvi, beyzi (oval), hətta mürəbba (dördbucaqlı) şəklində tərtib edilir.

3) Hilal.

Hilyədə təzyinat baxımından ən zəngin yer hilalın kənarında qalan, dörd tərəfində yer alan sahələrdir. Bu sahələrə dörd xəlifənin, yəni

4) Həzrət Əbu Bəkr,

5) Həzrət Ömər,

6) Həzrət Osman,

7) Həzrət Əli

adları ardıcılıqla yerləşdirilir. Dörd xəlifənin yerinə bəzən Həzrət Məhəmmədin (s) daşdığı dörd ad da yazıla bilər. Dörd xəlifədən başqa, Cənnətlə müjdələnmiş on səhabənin, yəni “aşərəyi-mübəşşərə”nin adları yazılan hilyələr də mövcuddur.

8) Ayə. Buraya Həzrət Məhəmməd (s) ilə əlaqəli olan bir ayə yazılır. Ən çox rastlanan: “...Səni də (Ya Rəsulum!)

aləmlərə (bütün insanlara və cinlərə) ancaq bir rəhmət olaraq göndərdik...” (“Ənbiya”, 107) mənasında olandır. “Şübhəsiz ki, sən böyük bir əxlaq üzərindəsən” (“Qələm”, 4) və “... Məhəmmədin Allah Rəsulu olduğuna şəhadəti yetər...” (“Fəth”, 28-29) ayələrindən biri də ilk yazılan ayənin yerinə yazılır.

9) Ətək. Hilyə mətninin davamı və dua qisminə deyilir. Ən sona Hilyəni yazan xəttat imzasını və yazdığı tarixi əlavə edir. Ətək qisminin iki tərəfində qalan boşluqlara qoltuq (kürsü) deyilir və burada təzyini motivlər yer alır [5, s.40-41].

Məhəmməd peyğəmbərin (s) şəkli, fiziki və xarakter keyfiyyətləri, bəşəri xüsusiyyətləri ilə bağlı hədis və siyər kimi İslam qaynaqlarında bir sıra məlumat vardır.

Tövhid inancının təməl prinsiplərinə xələl gətirə biləcəyini düşünərək Peyğəmbərin (s) rəsmiini çəkmək İslam cəmiyyətində qəbul edilməmişdir. Əvəzində, hədis və siyər qaynaqlarındakı Məhəmməd peyğəmbəri vəsf və təsvir edən rəvayət mətnlərinə əsaslanan hilyələr böyük rəğbət qazanmışdır.

Peyğəmbərin (s) necə yaradılışa sahib olduğunu əks etdirən hilyələr onun mübarək vəsflərini və gözəlliklərini anladan mənzum və ya mənsur əsərlər “Hilyəyi-Şərif”, “Hilyəyi-Səadət”, “Hilyəyi-Nəbi” və “Hilyəyi-Nəbəvi” olaraq adlandırılmışdır [6, s.12-14].

Məhəmməd peyğəmbərin (s) yüksək səciyyə və əxlaqını mədh edən mətnlərə istər ədəbiyyatda, istərsə də xətt sənətində tez-tez rast gəlmək mümkündür. Xüsusilə türk-İslam sənət və ədəbiyyat tarixi bu kimi əsərlər baxımından olduqca zəngindir. Peyğəmbəri (s) istək, sevgi və həsrətlə anan hər sənətkar özündən əvvəl ortaya qoyulmuş əsərlərdən ilham alaraq yeni baxış prizmasından öz məhəbbətini izhar etməyə çalışmışdır. Bu, ənənə halını aldıqdan sonra ədəbiyyat tarixində nət qələmə almayan şair, sənət tariximiz boyunca hilyə yazmayan xəttat, hilyə təzhibləməyə mütəxəssis, demək olar ki, olmamışdır [7, s.41].

Hilyələr İslam ədəbiyyatı, hüsnəxət və təzhib sənətlərində xüsusi yerə sahibdir. Əvvəllər məcmuə formasında və ya qatlanıb cibdə daşınması mümkün olan hilyələr ilk dəfə, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, XVII əsrin xətt dühası Hafiz Osman tərəfindən lövhə şəklində hazırlanmışdır. Bu klassik forma hər dövrdə aktual olmuşdur [8, s.19]

Peyğəmbəri (s) təsvir edən hilyələri yazmaq və təzhibləmək xəttat və müzəhhiblər üçün hünər göstəricisi sayılmışdır.

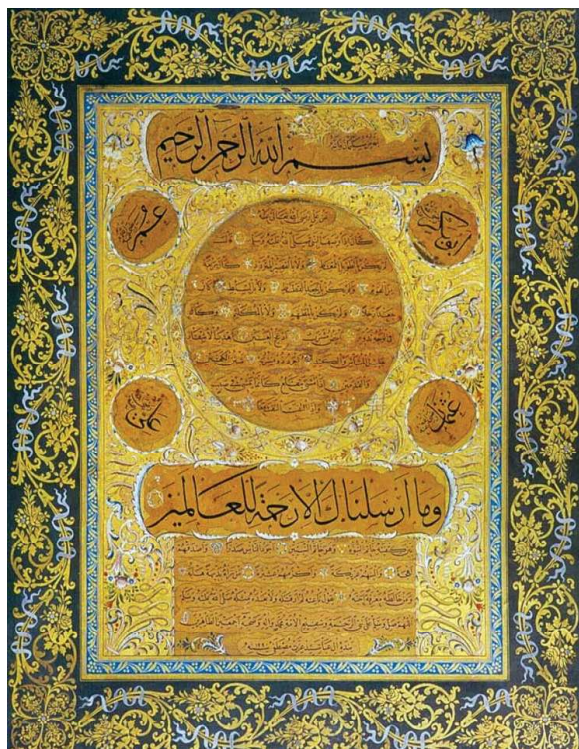
Hilyələrin mənəvi dəyəri, xüsusiyyəti, qrafik dizaynındakı mükəmməllik, yazının xaricində qalan boşluqlar müzəhhibləri cəzb etmişdir. Məhz hilyə təzyinatı sənətin bütün ecazkarlığı ilə nümayişində çatılacaq ən yüksək nöqtədir.

Əsrlər boyu təzhib sənətinə təsir edən bir çox amil olmuşdur. Mədəni qarşılıqlı təsir, sosial və iqtisadi amillər, sənətə baxış tərz, sənətkarın təkrara yol verməmək istəyi, yenilik axtarışı dəyişikliklərin əsasını təşkil etmişdir.

Bəzi tərz və üslublar dəyişən zövq və istəklər istiqamətində hər dövrdə təsirli olmuş, bəziləri isə bir müddət təsirli olduqdan sonra zəifləyib əhəmiyyətini itirmişdir [9, s. 42].

Həzrət Məhəmmədi (s) tərif və təsvir edən gözəl yazıların müəyyən bir nizama görə lövhə halına gətirilmiş şəkli olan “Hilyəyi-Şərif” bəzəmələrində sətir araları təzhiblənməklə yanaşı, bu cür lövhələrə xas olan baş məqam, göbək, dörd xəlifənin adı, ayə və ətək kimi yazı sahələri arasında qalan fərqli formalardakı zəminlər təzhiblənir [10, s.63].

Qeyd etmək lazımdır ki, hilyələrin yazılacağı kağız zövqlə seçilmiş, insanın gözünü yormayacaq rəngdə (noxudu sarıya çalan rənglər) olmasına fikir verilmişdir. Hilyələrdə kağız necə diqqətlə seçilmişdirsə, təzhibin rənglərinin də o cür həssas və harmoniya içərisində olmasına əhəmiyyət verilmişdir.

*Kazasker Mustafa İzzət Əfəndinin süls-nəsx xətti ilə yazdığı “Hilyəyi-Şərif”.
1873-cü il [11].*

“Hilyəyi-Şərif”, qitə və məşqlər lövhə xarakteri daşıyan əsərlər evlərin, iş yerlərinin, müəssisələrin divarlarını sənət əsəri kimi bəzəməklə yanaşı, Allaha iman, İslam dəyərlərinə dərin hörmət və ehtiramı əks etdirir. İslam sənət tarixi boyunca lövhələrin hazırlanmasında sənətkarlar böyük və dərin ibadət yolunu keçmişlər. Çünki xəttat üçün yazmaq, xüsusən də gözəl xətlə yazmaq Allaha yaxınlaşmaq, vüsala yetişmək üçün bir “yoldur”. Bu arzu və niyyətlə müsəlman sənətkarlar İslam mədəniyyətini inkişaf etdirmiş, bununla yanaşı, möminin əqlinə və qəlbinə xitab edə biləcək şah əsərlər ortaya qoymuşlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Nemətzadə Səbinə. Əlyazmaların bədii tərtibat xüsusiyyətlərində dini-fəlsəfi aspektlər. Bakı: Elm və Təhsil, 2017.
2. Serin Muhittin. Hat Sanatı. İslam Sanatları Tarihi. 6. Baskı. Eskişehir: Anadolu Universitesi Yayınları, 2013.
3. Uzun Mustafa. Hilye. İslam Ansiklopedisi., cilt 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İSAM, 1998.
4. Derman M. Uğur. Hat. İslam Ansiklopedisi, cilt 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İSAM, 1998.
5. Çetin Nihat M. Hat sanatı: İslam kültür mirasında. Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu; hazırlayan: Derman M. Uğur. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi; Research Centre for Islamic History, Art & Culture (IRCICA), 1992.
6. Kaplan Yıldray. Hz.Peygamberin yazı ile yapılmış portresi: Hilye-i Nebevi. Lisan-ı hat ile aşk-ı Nebi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
7. Özkafa Fatih. Hilye-i Şerifenin dini, edebi ve estetik boyutları // Klasik sanatlar yılığı: 2013. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
8. Taşkale Faruk, Gündüz Hüseyin. Hilye-i Şerife. Characteristics of The Prophet Muhammed. Antik A.Ş. İstanbul: Cultural Publications, 2011.
9. Özçimi Ayşe Serap. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Tezhip Programı Hilye Tezhibi (Yüksek Lisans Eser Metni), İstanbul: 2012.
10. Duran Gülnur. Tezhip (Sanatının Kullanım Alanları). İslam Ansiklopedisi, cilt 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İSAM, 2012.
11. <http://www.kalem-guzeli.org/hattesarleriayrinti.php?KNO=971&HKNO=20>

Сабина Нематзаде
«ХИЛЯИ-ШЕРИФ» В ИСЛАМСКОМ РУКОПИСНОМ ИСКУССТВЕ

АННОТАЦИЯ

«Хиля» используется как термин, объясняющий физические особенности пророка ислама, которые излагают литературные произведения и вывеска, написанная прекрасным почерком на эту же тему. Согласно отличающимся преданиям в «хилях» были использованы несколько текстов. Однако широко распространенная «хиля», это предания двоюродного брата пророка Мухаммеда Али. Тюркско-Исламское искусство и история литературы очень богата с точки зрения таких произведений. В конце XII (XVIII) века Ясари Мехмет Эсад Эфенди начал писать вывески «хиля» надписью талик. «Хильи» ранее в форме сборника, складывались, было возможно нести их в кармане, впервые были разработаны в виде вывески со стороны Хафиз Осман в XVII веке.

«Хиляи-шариф» занимает важное место в тюркско-исламском искусстве письменности. Данная статья посвящена на важную роль развитию исламского рукописного искусства «Хиляи-шариф», имеющая особое значение в истории исламской культуры.

Sabina Nematzade
THE HILYAYI-SHARIF IN ISLAMIC MANUSCRIPT ART

ABSTRACT

Hilya as illuminated calligraphic versions are used for the description of physical characteristics of the Islamic prophet. According to different legends, several texts have been used on Hilyas and the most widely spread legend was the story of Ali, the cousin of Prophet Muhammad. There are lots of similar extraordinary examples in Turkic-Islamic art and history of literature. At the end of the 12th (18th) century, Mehmed Esad Yesari began to write Hilya layout with talig style. The Hilya were previously available in the brochure form but later, exactly in 17th century were designed in a plaque form by Ottoman calligrapher Hafız Osman.

So, this article is devoted to the research of important role of the Hilya Sharif in Turkic-Islamic culture.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun dəstəyi ilə yerinə yetirilmişdir.

Grant № EIF-Mob-5-2014-2(17)-14/09/5